

บทความวิจัย

ชนบทอีสานที่คงอยู่และเปลี่ยนไป
ในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
Remaining and Changing in Isan's Rural
from the Perspectives of Graduate Volunteer,
Thammasat University

นภาพร อติวานิชยพงศ์¹

¹ รองศาสตราจารย์ ดร. วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทคัดย่อ

ชนบทอีสานในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
รุ่นที่ 35 ถึง 49 (ปีการศึกษา 2546 ถึง 2560) มีการคงอยู่ของวัฒนธรรม
ชนบทแบบเดิมและการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมซึ่งเป็นไปตามบริบทของ
สังคมสมัยใหม่ ประเพณีและพิธีกรรมบางอย่างถูกรักษาไว้เพื่อทำหน้าที่บาง
ประการในสังคมชนบทสมัยใหม่ ในขณะที่ชีวิตทางเศรษฐกิจของคนชนบท
อีสานแม้จะยังมีการผลิตเพื่อบริโภคแต่ก็เข้าสู่การผลิตเพื่อขายอย่างเข้มข้น
ภายในชุมชนมีการอาชีพและแหล่งที่มาของรายได้ที่หลากหลาย มีการใช้
ประโยชน์จากการแปรเปลี่ยนอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้า
คนชนบทอีสานบางกลุ่มมีการตอบสนองต่อบริบายเศรษฐกิจพอเพียงแต่
ไม่ได้นำไปสู่การพึ่งตนเองในการดำรงชีวิต ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม
ของคนชนบทอีสานที่ต่อสู้กับนโยบายการพัฒนาของรัฐปรากฏอย่าง
ต่อเนื่องในหมู่บ้านชนบทสมัยใหม่ สอดคล้องกับภาพรวมในประวัติศาสตร์สังคม
อีสานที่เป็นดินแดนของ “ขบถชาวนา” เป็นฐานที่มั่นของพรรคคอมมิวนิสต์
แห่งประเทศไทยในอดีต จนถึงการเป็นพื้นที่ของ “มวลชนเสื้อแดง” ที่ใหญ่ที่สุด
ในช่วงของความขัดแย้งทางการเมืองกว่า 1 ทศวรรษที่ผ่านมา

คำสำคัญ: ชนบท อีสาน บัณฑิตอาสาสมัคร

Abstract

According to the perspectives of the Graduate Volunteers at Thammasat University during the academic years of 2003-2017, rural Isan's life has been through some changes. Some cultural aspects remain the same to perform specific functions in the modern era, while some others are commodified. As rice cultivation is concerned, people practice "subsistent economy." However, subsistent rice cultivation does not fulfill their economic needs. They also engage intensively in market economy. People earn their living from diverse sources of income. In the aspects of political movements, Isan people have a long history of "Peasant Revolt" against government's rule and Development policies. Isan used to be a battleground of the Communist Movements. At present, people are still political. In the past decade, Isan has become the largest arena fought against undemocratic rule of the government in the name of "The Red Shirt."

Keywords: rural, Isan, graduate volunteer

บทนำ

ความสนใจของนักวิชาการจำนวนมากทั้งชาวไทยและต่างประเทศ ในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา มุ่งเน้นไปที่การอธิบายความเปลี่ยนแปลงชนบท ว่า “ชนบทเปลี่ยนไป” อย่างไร ? และเปลี่ยนเพราะอะไร ? ชนบทอีสานเป็นส่วนหนึ่งของชนบทไทยที่ในช่วงกว่า 1 ทศวรรษที่ผ่านมา มีปรากฏการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองที่สำคัญในประเทศไทย ซึ่งทำให้ภาคอีสานได้รับความสนใจเป็นพิเศษในฐานะภูมิภาคที่เป็นฐานกำลังใหญ่ที่สุดของ “คนเสื้อแดง” ที่มีบทบาทสำคัญทั้งการสนับสนุนและต่อต้านรัฐบาลในบางยุคบางสมัยทั้งๆ ที่ในอดีตเมื่อ 20 กว่าปีที่แล้ว ชนบทอีสานมักถูกกล่าวอ้างถึงในทางการเมืองเพียงแค่ว่าเป็นภูมิภาคที่ตกอยู่ภายใต้การเมืองในระบบอุปถัมภ์ และการถูกซื้อขายเสียงในการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2551) ส่วนในทางเศรษฐกิจย้อนไปเมื่อประมาณ 3 ทศวรรษที่แล้ว ภาคอีสานมีภาพลักษณ์ของการเป็นดินแดนแห้งแล้ง คนอีสานก็เป็นเพียงแรงงานอพยพมาทำงานในกรุงเทพฯ และในเมืองใหญ่ของภาคอื่นๆ ทั่วประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นงานประเภทใช้แรงงานที่ปัจจุบันถูกแทนที่ด้วยแรงงานข้ามชาติชาวพม่า ลาว และกัมพูชา ในขณะที่ปัจจุบันคนอีสานได้เลื่อนฐานะเป็นเจ้าของธุรกิจและชาวนาที่นักวิชาการบางท่านเรียกว่าเป็น “ผู้ประกอบการชาวนา” (มณีมัย ทองอยู่, 2548: 244-249) บทบาททางการเมืองและสถานะทางเศรษฐกิจของคนอีสานในยุคสมัยปัจจุบันเปลี่ยนไปพร้อมๆ กับการเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรม วิถีคิด และค่านิยมด้านต่างๆ ของคนอีสาน สิ่งเหล่านี้คือความน่าสนใจที่ดึงดูดให้ผู้คนให้ความสำคัญกับปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในภาคอีสานในรอบ 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา

บทความนี้เรียบเรียงขึ้นจากงานศึกษาในชุดโครงการวิจัยเรื่อง *สังคมชนบทไทยในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร: บทวิเคราะห์องค์ความรู้* จากงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (นภาพร

อดิวนิชยพงศ์ กนกวรรณ ระลึก และ กนกวรรณ แซ่จ้ง, 2557) ซึ่งเป็นการสังเคราะห์งานของบัณฑิตอาสาสมัครในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2556 โดยมีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ ประการแรก เพื่อศึกษาลักษณะสำคัญของชุมชนชนบทไทยในปัจจุบันผ่านงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประการที่สอง เพื่อศึกษามุมมองของบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต่อสังคมชนบทไทยในปัจจุบัน ต่อมาได้มีการเผยแพร่เนื้อหาในส่วนที่เป็นการศึกษาชนบทอีสานเป็นหนังสือชื่อ *ชนบทอีสานในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์* (นภาพร อดิวนิชยพงศ์, 2559) ผู้เขียนได้ใช้ข้อมูลจากชุดโครงการวิจัยและหนังสือที่กล่าวถึงข้างต้นเป็นฐานในการเรียบเรียงบทความ โดยได้ขยายขอบเขตการศึกษาเพิ่มเติมให้ครอบคลุมงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัครบางเรื่องมาจนถึงปี พ.ศ. 2560 โดยเป็นการศึกษามุมมองของบัณฑิตอาสาสมัครที่มีต่อสังคมชนบทอีสาน ซึ่งครอบคลุมงานสารนิพนธ์ของบัณฑิตอาสาสมัครตั้งแต่รุ่นที่ 35 (ปีการศึกษา 2546) การค้นคว้าอิสระ จนถึงการวิจัยเฉพาะเรื่องของบัณฑิตอาสาสมัครรุ่นที่ 49 (ปีการศึกษา 2560) มีเนื้อหาหลัก 2 ส่วนคือ ส่วนแรกเป็นการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับชนบทอีสานในแนวคิดของนักวิชาการ ซึ่งเชื่อมโยงมาสู่เนื้อหาในส่วนที่สอง ที่เป็นการสังเคราะห์งานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัครที่แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มแรกอธิบายภาพของความเป็นชนบทแบบเดิมที่ยังคงอยู่ในสังคมอีสาน กลุ่มที่ 2 อธิบายความเปลี่ยนแปลงของชนบทอีสานที่มีปฏิสัมพันธ์กับเศรษฐกิจในระบบตลาดและการยอมรับนโยบายเศรษฐกิจพอเพียงของรัฐบาล กลุ่มสุดท้ายให้ภาพของปัญหาด้านสิทธิและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของคนอีสาน

ชนบทอีสานในแนวคิดของนักวิชาการ

บทความนี้สนใจแนวคิดของนักวิชาการที่อธิบายความเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมสมัยใหม่ของชนบทในประเทศไทยซึ่งรวมถึงชนบทอีสานที่สอดคล้องกับงานศึกษา 3 กลุ่มของบัณฑิตอาสาสมัคร โดยพบว่าแนวคิดแรกเป็นของสำนักวัฒนธรรมชุมชนซึ่งมีการเผยแพร่ในสังคมไทยในช่วงประมาณ 2 ทศวรรษก่อน ต่อมาฉัตรทิพย์ นาถสุภา ซึ่งเป็นนักวิชาการที่ศึกษาประวัติศาสตร์สังคมหมู่บ้านไทยในอดีตได้ยกระดับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนให้มีความเป็นวิชาการและนำเสนอเป็นทางเลือกในการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจไทยควบคู่กับระบบทุนนิยม โดยอธิบายว่าชุมชนหมู่บ้านไทยตั้งแต่อดีตมีวัฒนธรรมเป็นของตนเองที่แตกต่างจากวัฒนธรรมในสังคมทุนนิยมและปัจจุบันชุมชนยังคงรักษาวัฒนธรรมของตนเองไว้ ตัวอย่างเช่นการรักษากฎระเบียบตามจารีตประเพณี “ฮีด 12 คอง 14” ทั้งนี้สังคมไทยสามารถเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ได้โดยเลือกรักษาวัฒนธรรมเดิมที่ดีงามและมีประโยชน์เอาไว้ (the Thai form of modernity) แนวคิดดังกล่าวถูกสรุปรวบรวมอยู่ในหนังสือชื่อ *การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน* (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2553)

แนวคิดของนักวิชาการกลุ่มที่ 2 แพร่หลายในช่วงประมาณ 1 ทศวรรษที่ผ่านมา เป็นการอธิบายความเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทไทยที่แตกต่างจากอดีตอย่างมาก และมีปฏิสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับระบบทุนนิยมในปัจจุบัน โดยความเปลี่ยนแปลงของชนบทอีสานมีทั้งส่วนที่แยกไม่ออกจากความเปลี่ยนแปลงของชนบทไทยในภาพรวมและส่วนที่มีความโดดเด่นแตกต่างออกมาจากชนบทไทยในภาคอื่นๆ ในภาพรวมของสังคมชนบท อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ได้สรุปว่า ปัจจุบันสังคมชาวนาในชนบทได้กลายเป็นสังคมผู้ประกอบการ ที่มีการสร้างเครือข่ายลักษณะใหม่ในชนบทและมีความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้าง อารมณ์ความรู้สึกนึกคิดในพื้นที่ชนบท

(อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559) โดยที่ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างคนไทยที่ปรากฏขึ้นในช่วงกว่า 1 ทศวรรษที่ผ่านมา มีความสัมพันธ์กับความไม่เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทไทยที่เกิดจากชุดความคิดที่สร้างความหมายของ “ความเป็นชนบท” (เพ็งอึ้ง: 18)

ในขณะเดียวกันแอนดรู วอล์คเกอร์เชื่อว่า นโยบายเศรษฐกิจสมัยรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร ได้มีส่วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองต่อชาวนาในภาคชนบทอย่างมาก เช่น เกิด “ชาวนารายได้ปานกลาง” หรือ “ชนชั้นกลางระดับล่าง” ขึ้น และกลายเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ที่สุดในชนบทไทยที่ต้องการสร้างสายสัมพันธ์กับแหล่งอำนาจภายนอกชุมชน ไม่ว่าจะเป็นอำนาจรัฐ อำนาจตลาด/ทุน อำนาจของผี อำนาจทางศีลธรรมของชุมชน (แอนดรู วอล์คเกอร์, 2559)

ในทำนองเดียวกัน งานศึกษาที่มีการเผยแพร่ก่อนหน้างานทั้ง 2 เรื่องที่กล่าวมาข้างต้น โดยนักมานุษยวิทยา นักรัฐศาสตร์ และนักเศรษฐศาสตร์ มีการศึกษาสังคมชนบทที่มุ่งทำความเข้าใจความขัดแย้งทางการเมืองในช่วงกว่า 1 ทศวรรษที่ผ่านมา โดยเฉพาะความขัดแย้งระหว่าง “คนเสื้อแดง” กับ “คนเสื้อเหลือง” และได้พบว่าความขัดแย้งนี้เกิดจากการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ด้านต่างๆ คือ ภูมิทัศน์ทางการเมือง เศรษฐกิจและอุดมการณ์ โดยมีกระบวนการอันซับซ้อนในการเปลี่ยนจาก “ระบบอุปถัมภ์” ไปเป็นระบบที่ชาวชนบทเป็นอิสระทางเศรษฐกิจและสังคมมากขึ้น ทำให้การตัดสินใจทางการเมืองของคนชนบทมีความเป็นอิสระมากขึ้น (อภิชาติ สถิตนิรามัย ยุกติ มุกดาวิจิตร นิติ ภวัครพันธ์, 2556)

หากกล่าวเจาะจงเฉพาะชนบทอีสาน สมชาย ภัทรธนานันท์ นำแนวคิดของ Michael Kearney ซึ่งศึกษาสังคมชนบทของประเทศเม็กซิโก และไปแลนด์มาใช้ โดย Kearney อธิบายว่า สังคมชนบท ส่วนใหญ่ในโลกปัจจุบันมีลักษณะเป็นสังคม “ชนบท” หลังยุคการพัฒนา (post-develop-

mental “rural” society) ที่ดำเนินไปภายใต้ความล้มเหลวของแนวคิดเรื่องการพัฒนา โดยมีลักษณะที่ไม่ใช่ทั้งสังคมสมัยใหม่ หรือสังคมแบบดั้งเดิม (Kearney, 1996: 116) สมชายใช้คำว่า “แนวคิดหลังชาวนา” (post peasant) เพื่อวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงของชนบทอีสานที่เป็นเงื่อนไขไปสู่การก่อตัวของคนเสื้อแดงในภาคอีสาน เขาได้อธิบายว่าความเปลี่ยนแปลงในชนบทหลายทศวรรษก่อนหน้านี้ได้เปลี่ยนชุมชนชนบทอีสานจากสังคมชาวนาไปเป็นสังคมหลังชาวนา ซึ่งทำลายความเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านต่อผู้ที่อยู่อาศัยในชนบท ส่งเสริมให้เกิดความเป็นปัจเจกชนขึ้นในหมู่บ้าน และปฏิสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับหมู่บ้านและการขยายตัวของเทคโนโลยีการสื่อสารนำไปสู่การแตกสลายของวัฒนธรรมประเพณี ส่งเสริมคุณค่าและบรรทัดฐานแบบใหม่ในหมู่บ้านและยังเชื่อมคนชนบทกับโลกภายนอก ซึ่งเป็นปัจจัยส่งเสริมให้พวกเขาเข้าร่วมกับคนเสื้อแดงหลังรัฐประหาร 19 กันยายน 2549 ในช่วงปี 2552-2553 (สมชัย ภัทรธนานันท์, 2555: 142)

นักวิชาการอีกท่านหนึ่งคือ อานันท์ กาญจนพันธุ์ ได้นำแนวคิดว่าด้วย “การปรับโครงสร้างชนบท” (rural restructuring) ตามแนวทางของ Gillian Hart มาใช้ในการศึกษาชนบทอีสานจากการสังเคราะห์ผลงานในชุดโครงการวิจัย 6 เรื่อง เกี่ยวกับภาคอีสาน โดยอานันท์เน้นความสำคัญของการปรับโครงสร้างในเชิงกระบวนการมากกว่าการยึดติดกับความสัมพันธ์ในประเด็นโครงสร้าง ด้วยการมุ่งวิเคราะห์กระบวนการและปฏิบัติการของผู้กระทำการกลุ่มต่างๆ ที่พยายามจะปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจเพื่อสามารถทะลุทะลวงออกจากกับดักของความคิดแบบคู่ตรงข้ามระหว่างโครงสร้างของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจการเมืองในระบบโลกาภิวัตน์ และการยึดโยงอยู่กับสถาบันในท้องถิ่นเท่านั้น (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2554: 7-8)

นอกจากนี้ในเรื่องอาชีพเกษตรกรรม อานันท์ได้ชี้ให้เห็นถึงจุดเปลี่ยนสำคัญในกระบวนการเป็นผู้ผลิตของชาวบ้านในชนบท จากการเป็น

ผู้ผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลักในอดีต (pre-productivist) มาสู่การเป็นผู้ผลิตเพื่อขายในตลาดอย่างเข้มข้น (productivist) และกำลังเปลี่ยนเข้าสู่การเป็นผู้ผลิตยุคหลัง (post-productivist) ที่คำนึงถึงความหมายหรือคุณค่าที่ได้จากการผลิตพร้อม ๆ กับเพิ่มมูลค่าให้กับผลผลิตของพวกเขาด้วย (Rigg and Ritchie, 2002, อ้างในอานันท์ กาญจนพันธุ์, 2554: 23) ทั้งนี้อานันท์เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ไม่ได้เดินเป็นเส้นตรง เพราะชาวบ้านยังพยายามผสมผสานการเป็นผู้ผลิตทั้งสามลักษณะร่วมกันอย่างสร้างสรรค์

งานศึกษากลุ่มที่ 3 ในมิติขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของชาวบ้านอีสาน นักวิชาการซึ่งศึกษาสังคมชนบทอีสานในอดีตกล่าวว่า การแทรกเข้าไปของอำนาจรัฐส่วนกลางและระบบทุนนิยม ก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านสูงสุดในภาคอีสาน เพราะรัฐและระบบทุนนิยมปะทะกับหมู่บ้านที่ค่อนข้างอิสระ ปฏิกิริยาต่อต้านที่เกิดขึ้น ถูกเรียกว่า “ขบถชาวนา” ซึ่งเกิดขึ้นในภาคอีสานหลายครั้ง ครั้งที่สำคัญที่สุดคือ ขบถผู้มีบุญ (พ.ศ. 2444-2445) ผู้นำขบถซึ่งเรียกตัวเองว่า ผู้มีบุญปรากฏขึ้นเสมอในภาคอีสาน สัญญะว่าจะนำโลกสังคมนิยมบุพกาลแห่งชุมชนหมู่บ้านเดิมกลับมา การเกิดขบถทั้งหลายแสดงว่า ชุมชนหมู่บ้านในประเทศไทยนอกภาคกลาง พยายามรักษาลักษณะการปกครองตนเองภายในและลักษณะพอยังชีพของหมู่บ้าน ชุมชนหมู่บ้านภาคอีสานมีความเป็นเอกภาพและมีแรงยึดเหนี่ยวภายในสูงสุด จึงมีการต่อต้านหรือเกิดขบถมากที่สุด (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2553: 162-163)

ต่อมาอีกกว่าครึ่งศตวรรษ หมู่บ้านชนบทอีสานในหลายจังหวัดถูกรัฐบาลระบุว่าเป็นพื้นที่เขตสีแดง สมัยที่พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยยังมีอิทธิพลทางความคิดและมีการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธกับรัฐบาลไทยในช่วง พ.ศ. 2508-2523 เอกสารของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยระบุว่า ปี 2516 ฐานที่มั่นแห่งแรกในภาคอีสานได้ก่อตั้งขึ้นท่ามกลางเขตจรัญญ์อันกว้างใหญ่และสามารถสู้รบต่อต้านการล้อมปราบของฝ่ายรัฐบาลได้อย่าง

ต่อเนื่อง (ธิดานันท์ ศรีนารา, 2553: 419) ประวัติศาสตร์ในช่วงดังกล่าวยังคงหลงเหลือร่องรอยให้เป็นเรื่องที่ชาวบ้านรุ่นอาวุโสได้เล่าขานให้บันทึกอาสาสมัครฟังอยู่บ้าง

ในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมา ประชาชนในชนบทอีสานมีการเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิของตนเองที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาของรัฐมากมาย เช่น การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการจัดสรรที่ทำกินให้แก่ราษฎรผู้ยากไร้ (คจก.) ที่มีการใช้กำลังทหารอพยพชาวบ้านออกจากเขตป่าอนุรักษ์หลังการรัฐประหารในปี 2534 ซึ่งต่อมาในปี 2535 หลังโครงการ คจก. ถูกยกเลิกไป ขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านได้พัฒนาเป็นสมัชชาชาวนาชาวไร่ภาคอีสานและได้กลายเป็นพลังสำคัญในขบวนการเคลื่อนไหวระดับชาติในนามสมัชชาคนจนตั้งแต่ปี 2538 จนถึงปัจจุบัน (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541: 79-81)

ในปัจจุบัน ดูเหมือนว่าชนบทอีสานยังคงอัตลักษณ์ของการเป็นผู้ “ลุกขึ้นสู้” กับความไม่เป็นธรรมและผู้มีอำนาจรัฐที่พวกเขาไม่ยอมรับ มาตลอดกว่า 1 ศตวรรษ รวมถึงการที่ในช่วงเกือบ 2 ทศวรรษที่ผ่านมา คนในชนบทอีสานถูกมองว่าเป็นฐานมวลชนที่ใหญ่ที่สุดของ “คนเสื้อแดง” ที่ก่อการเคลื่อนไหวขนาดใหญ่เพื่อสนับสนุนรัฐบาลที่ขึ้นชั้นกลางส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ และภาคใต้ไม่ขึ้นชอบ และยังเป็นฝ่ายต่อต้านรัฐบาลที่ได้รับการสนับสนุนจากกองทัพจนถูกปราบปรามอย่างรุนแรงในเดือนพฤษภาคม 2553 (สมชัย ภัทรนันทน์, 2555)

ความเปลี่ยนแปลงของชนบทอีสานที่เกิดขึ้น โดยมีความเชื่อมโยงไปสู่สถานการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองในช่วงกว่า 1 ทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้นักวิชาการแนววัฒนธรรมชุมชนอย่าง จักรทิพย์ นาถสุภาได้แสดงความคิดเห็นไว้ในคำนำในหนังสือ *ชนบทอีสานในมุมมองบันทึกอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์* ในเชิงเสนอแนวทางการพัฒนาที่จะทำให้

สังคมไทยก้าวข้ามความขัดแย้ง ไปสู่สังคมที่เป็นธรรมและมีการเมืองแบบประชาธิปไตยดังนี้ (นภาพร อติวานิชยพงศ์, 2558: 9-10)

“การที่ชาวบ้านมีความเจริญทางเศรษฐกิจแต่มีความเป็นตัวของตัวเอง รักษาวัฒนธรรมของตนไว้ได้ มีศักดิ์ศรี จิตสำนึกและมีความปรารถนาที่จะมีบทบาทในสังคม ทำให้ทุกคนในสังคมต้องคิดถึงเส้นทางของประเทศชาติ สังคมไทยในอนาคตอาจประสบความขัดแย้งที่รุนแรงได้ ขณะเดียวกัน พวกเราสามารถช่วยกันประกอบเส้นทางการเป็นสมัยใหม่ที่เหมาะสม การเจริญขึ้นทางเศรษฐกิจบนรากฐานวัฒนธรรมและอุดมการณ์ที่ลงตัว จะทำให้เศรษฐกิจและวัฒนธรรมเป็นพลังหนุนซึ่งกันและกัน แทนที่จะขัดแย้งกัน ชนชั้นนำ ชนชั้นกลาง และชาวบ้าน จะสนับสนุนกันร่วมมือกัน ความเจริญกระจายตัวอย่างเหมาะสมระหว่างเมืองและชนบท เศรษฐกิจทุนและเศรษฐกิจชุมชนดำรงอยู่คู่ขนานและสนับสนุนกัน เกิดความเสมอภาคในสังคม ซึ่งจะมีผลสนับสนุนระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย ณ ส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นต่อไปด้วย”

ชนบทอีสานในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร

ในระหว่างปีการศึกษา 2546 ถึง 2560 มีงานวิจัยในรูปแบบสารนิพนธ์ การค้นคว้าอิสระ และการวิจัยเฉพาะเรื่องของบัณฑิตอาสาสมัครมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (รุ่นที่ 35 ถึง 49) ที่ศึกษาชุมชนชนบทอีสานรวมทั้งสิ้น 61 เรื่อง ภาพของชนบทอีสานที่บัณฑิตอาสาสมัคร มองเห็นและได้สะท้อนผ่านงานศึกษาในช่วงกว่า 1 ทศวรรษที่ผ่านมา ผู้เขียนขอแบ่งออกเป็นประเด็นใหญ่ๆ 3 กลุ่มคือ

- 1) วัฒนธรรมชนบทในชุมชนสมัยใหม่
- 2) วิถีชีวิตในระบบเศรษฐกิจแบบตลาดกับเศรษฐกิจพอเพียง
- 3) สิทธิและขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน

1) วัฒนธรรมชนบทในมุมมองสมัยใหม่

ชนบทอีสานในยุคสมัยปัจจุบันแม้จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ก็ยังคงมีกลิ่นอายของความเป็นชนบทหลงเหลืออยู่ไม่น้อย ด้วยความหลากหลายด้านชาติพันธุ์และวัฒนธรรมท้องถิ่น บัณฑิตอาสาสมัครจำนวนไม่น้อยจึงยังคงติดำกับความเป็นชนบทที่มองเห็นและสัมผัสได้ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็มีความพยายามอธิบายปรากฏการณ์ของความเป็นชนบทด้วยแนวคิด หรือเหตุผลสมัยใหม่ ตลอดจนอธิบายความเป็นชนบทที่ไม่ใช่ของดั้งเดิมแต่ถูกปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัยใหม่

ชาติพันธุ์ดั้งเดิมของคนอีสาน แบ่งออกได้เป็นกลุ่มใหญ่ตามตระกูลภาษา คือ เผ่าไทย-ลาว และเผ่ามอญ-เขมร ซึ่งแต่ละเผ่ายังแยกย่อยออกเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ต่างกัน (เบญจวรรณ นาราสัจ, 2552: 30) โดยกลุ่มตระกูลภาษาไทย-ลาว มีถิ่นที่อยู่ในภาคอีสานตอนบน ที่มีอาณาเขตติดต่อกับประเทศลาว ส่วนกลุ่มตระกูลภาษามอญ-เขมร มีถิ่นที่อยู่ในภาคอีสานตอนล่าง ที่มีอาณาเขตติดต่อกับประเทศกัมพูชา

ในมิติของวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมา ประเพณีของคนอีสานที่บัณฑิตอาสาสมัครมักกล่าวถึงในบทที่ว่าการศึกษาชุมชนคือ “ฮีต 12” ซึ่งหมายถึงประเพณีสำคัญในรอบ 12 เดือน ของชาวอีสาน ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อของศาสนาพุทธ และการทำนาข้าวในสังคมเกษตรแบบดั้งเดิม ซึ่งในปัจจุบันหมู่บ้านอีสานไม่ได้มีการทำบุญตามประเพณีครบทั้ง 12 ฮีต แต่บางเดือนได้ปรับเปลี่ยนมาเป็นการทำบุญตามประเพณีสมัยใหม่แทน เช่น

ในเดือนยี่ (มกราคม) มีการทำบุญในวันขึ้นปีใหม่สากลแทนบุญคุณลานความเชื่อเรื่องผี เป็นวัฒนธรรมสำคัญอีกเรื่องหนึ่งของชาวอีสาน ที่ปรากฏอยู่ในงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัคร ผีของชาวอีสานแบ่งออกได้เป็น 7 ระดับ ได้แก่ แถนผีฟ้า ผีปู่ตา ผีบรรพบุรุษ เจ้าป่าเจ้าเขา ผีตาแฮก หรือผีน้า (ภาคกลางเรียกว่าแม่โพสพ) ผีแม่ธรณี ผีเรือน และผีร้ายชนิดต่างๆ เช่น ผีปอบ

การใช้แนวคิดสมัยใหม่ของบัณฑิตอาสาสมัครเป็นไปเพื่ออธิบายการคงอยู่ของวัฒนธรรมความเชื่อที่ยังสามารถมีพื้นที่อยู่ในสังคมชนบทอีสานสมัยใหม่ เช่น ประเพณีฮีต 12 เป็นกุศโลบายทางพุทธศาสนาที่ทำให้ชาวบ้านมีโอกาสเชื่อมความสัมพันธ์และสร้างความสามัคคีในชุมชน มีโอกาสสนุกสนานในฤดูที่ว่างเว้นจากการทำนาและการตระเวนไปทำบุญตามวัดต่างๆ ทำให้ได้รู้จักคนจากหมู่บ้านอื่นๆ เพื่อที่จะพึ่งพากันได้ต่อไปในอนาคต (พนิดา บุญแทน, 2548: 86-87)

ในทำนองเดียวกัน พิธีรำผีฟ้าของชาวส่วยทำให้ผู้หญิงที่ปกติต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์มากมายที่ควบคุมความประพฤติของผู้หญิงได้มีโอกาสปลดปล่อยผ่อนคลายอารมณ์ ได้หลุดพ้นจากระบบที่สังคมได้วางไว้ (ฐพัชร โคตะ, 2553: 78) เช่นเดียวกับพิธีสะเดาะเคราะห์ของชาวอีสานเชื้อสายเขมรเป็นโอกาสให้สมาชิกในครอบครัวที่แยกย้ายกันไปทำงานนอกชุมชนได้กลับมาพบปะกัน เช่นเดียวกับประเพณีแซนโฌนตา (สารทเขมร) ที่ลูกหลานทุกคนจะเดินทางกลับบ้านพร้อมกับสรรหาอาหารที่บรรพบุรุษชอบมาเซ่นไหว้ แม้ชุมชนจะมีความเปลี่ยนแปลงไปสู่การเป็นสังคมสมัยใหม่แต่ประเพณีแซนโฌนตาก็ยังคงอยู่ เพียงแต่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของชุมชนที่เปลี่ยนไป เช่น การประกอบพิธีที่เคยทำตลอดช่วง 7 วัน ของช่วงเทศกาลถูกย่อให้สั้นลง เหลือเพียงวันเดียวในคำคืนของวันแซนโฌนตาแทน (อาหมัด อัลซารี๋ มูแก้ม, 2560: 135)

2) วิถีชีวิตในระบบเศรษฐกิจแบบตลาดกับเศรษฐกิจพอเพียง

แตกต่างจากงานศึกษาในกลุ่มแรก บัณฑิตอาสาสมัครจำนวนมากได้สะท้อนภาพของชนบทอีสานในมุมมองของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่มีปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอก มีการเข้าร่วมในระบบตลาดที่ทำการผลิตเพื่อขายอย่างเข้มข้นเพื่อความอยู่รอดหรือการมีรายได้ที่สูงขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็ยังตอบรับนโยบายเศรษฐกิจพอเพียงของรัฐที่ดูขัดแย้งกับวิถีชีวิตสมัยใหม่ งานศึกษาในกลุ่มนี้มีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้คือ

2.1) อาชีพและรายได้ที่เปลี่ยนไป

2.2) เศรษฐกิจพอเพียงบนความขัดแย้ง

2.1) อาชีพและรายได้ที่เปลี่ยนไป

วิถีชีวิตของคนชนบทอีสานเปลี่ยนจากการ “เฝ้าอยู่เฝ้ากิน” หรือทำมาหากินในอดีตมาสู่การประกอบอาชีพที่หลากหลาย ซึ่งไม่เพียงแต่การออกไปทำงานนอกชุมชนแต่ภายในชุมชนเองก็มีอาชีพและแหล่งที่มาของรายได้ที่หลากหลายทั้งที่เป็นรายได้หลักและรายได้เสริม (อรรถนิธดา ปานเกียรติรักษ์, 2557) ภาพของชาวนาอีสานที่บัณฑิตอาสาสมัครมองเห็นไม่ใช่ชาวชนบทที่ใช้ชีวิตเรียบง่ายอย่างช้าๆ แต่เป็นผู้ที่ปรับตัวให้เข้ากับเทคโนโลยีต่างๆ ที่ตนเองมีศักยภาพในการเข้าถึงซึ่งทำให้ชาวนามีโอกาสเข้าถึงรายได้มากขึ้น (อัฐพร ฤทธิชาติ, 2556) หรือที่นักวิชาการซึ่งศึกษาชีวิตชาวนาในปัจจุบันเรียกว่า “ลืมนิดา อ้าปาก” (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559) การทำเกษตรพันธสัญญา (Contract Farming) ซึ่งเปลี่ยนเกษตรกรจากผู้ปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์อย่างอิสระมาเป็น “เกษตรกรกึ่งแรงงานรับจ้าง” เกิดขึ้นในหมู่บ้านแห่งหนึ่งที่จังหวัดนครพนมตั้งแต่ปี 2532 โดยเริ่มจากการปลูกดอกไม้ ในช่วงหลังการเก็บเกี่ยวข้าวในนา เพื่อเก็บเมล็ดส่งออกต่างประเทศ (นพเก้า จันทรา, 2549) และยังมีการปลูกมะเขือเทศภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา เพื่อขายผลผลิตให้โครงการหลวงในจังหวัดสกลนคร

(ภาคภูมิ เชื้อสาย, 2552) ส่วนอีกหมู่บ้านหนึ่งในจังหวัดสกลนคร พื้นที่ในหมู่บ้านได้ถูกแปลงเป็นโรงงานขนาดย่อมเพื่อให้ชาวบ้านซึ่งรวมกลุ่มกัน 7 กลุ่ม 80 คน มารับจ้างปอกเปลือกข้าวโพดอ่อนในบรรยากาศที่ผ่อนคลาย ไม่เคร่งครัดเหมือนในโรงงานอุตสาหกรรม (ปิยพงษ์ คงมี, 2551)

เกษตรกรรมสมัยใหม่ต้องเรียนรู้การปรับตัวเพื่อความอยู่รอด ด้วยรูปแบบที่ซับซ้อนมากขึ้นกว่าในอดีต เช่น การปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่หลากหลายขึ้นโดยใช้สารเคมีให้มีผลผลิตมากพอเพื่อไว้ขาย ควบคู่กับการทำเกษตรผสมผสานทั้งปลูกพืชหลายชนิดและเลี้ยงสัตว์ แต่ลดการใช้สารเคมีเพื่อเอาไว้บริโภค ปรับเปลี่ยนพันธุ์พืชและเช่าพื้นที่เพาะปลูกเพื่อขยายผลผลิตให้มากขึ้น รวมกลุ่มจัดตั้งในหมู่เกษตรกรด้วยกันเพื่อช่วยเหลือกันในการทำการผลิต และสร้างเครือข่ายการตลาดเพื่อเพิ่มอำนาจการต่อรอง สุดท้ายคือ ต้องหารายได้เพิ่มด้วยการเป็นแรงงานรับจ้างภายในชุมชนและนอกชุมชน (ลักโซ บุปผาโกสออน, 2560: 132)

การเป็นแรงงานรับจ้างอยู่ในชุมชนมีหลายลักษณะ เช่น บัณฑิตอาสาสมัครคนหนึ่งถ่ายทอดการเป็นแรงงานรับจ้างนอกระบบของชาวนาริมแม่น้ำมูลในจังหวัดสุรินทร์ ที่เปลี่ยนจากอาชีพชาวประมงมาเป็นคนทำ “มอง” หรือตาข่ายดักปลาทั้งหมู่บ้าน โดยแต่ละครอบครัวใช้เวลาเฉลี่ยวันละ 10 ชั่วโมงช่วยกันทำมองส่งให้เจ้าแกในตัวอำเภอ ซึ่งแม้จะกลายเป็นแรงงานนอกระบบประเภท “ผู้รับงานมาทำที่บ้าน” แต่ในสายตาของบัณฑิตอาสาสมัครยังคงชื่นชมกับความสามารถของชาวบ้านที่นำเอาภูมิปัญญาของคนหาปลาริมแม่น้ำมูลในการนำเครื่องมือดักปลามาผลิตสินค้าเพื่อหาเลี้ยงชีพได้ (แหวาอีชะ ดาเสะ, 2551)

นอกจากการผลิต “มอง” แล้ว การนำเอาวัฒนธรรม หรืออัตลักษณ์ของชุมชนในอดีตมาผลิตเป็นสินค้าเพื่อขาย เห็นได้อยู่ทั่วไปในชนบทอีสาน ได้แก่ ผ้าทอมือย้อมสีธรรมชาติหรือสีเคมีด้วยลายผ้าที่เป็น

อัตลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น การผลิตเครื่องดนตรีอีสานทั้ง พิณ แคน โหวด โปงลาง ปี่ ซึ่งนอกจากจะทำเป็นเครื่องดนตรีขายเหมือนในอดีตแล้ว ในปัจจุบันยังเพิ่มการผลิตที่เป็นของที่ระลึกในรูปแบบของพวงกุญแจด้วย

2.2) เศรษฐกิจพอเพียงบนความขัดแย้ง

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับจากรัฐบาล หลังจากการเกิดวิกฤติเศรษฐกิจในปี 2540 และมีการเผยแพร่พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ในวันที่ 4 ธันวาคม ของปีเดียวกัน หลังจากนั้นได้มีความพยายามจากรัฐบาลชุดต่างๆ ที่จะบอกให้ประชาชนไทยดำเนินชีวิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง โดยเฉพาะกลุ่มคนจนและเกษตรกรในชนบท งานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัครหลายเรื่องสนใจการดำเนินชีวิตของคนในชนบทอีสานตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีหน่วยการวิเคราะห์ทั้งในระดับของหมู่บ้านและระดับปัจเจกบุคคล

การวิเคราะห์ในระดับหมู่บ้านเรื่องแรก เกิดที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดศรีสะเกษที่ได้รับการคัดเลือกให้เข้าร่วมโครงการหนึ่งอำเภอ หนึ่งชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงเฉลิมพระเกียรติในปี 2549 บัณฑิตอาสาสมัครได้สำรวจความเข้าใจเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงของชาวบ้านในหมู่บ้านแล้วสรุปว่า ชาวบ้านมีความเข้าใจเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงใน 3 แนวทางคือ (ชาวลิต อินทร์จันทร์, 2552: 59)

(1) การดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงจะต้องมีการปลูกผักสวนครัวไว้กินเองในครัวเรือน เนื่องจากการปลูกผักสวนครัวไว้กินได้ เป็นเสมือนสัญลักษณ์ของการเป็นเศรษฐกิจพอเพียง โดยบัณฑิตอาสาสมัครสรุปเอาเองว่า ความเข้าใจดังกล่าว สะท้อนว่าชาวบ้านเข้าใจแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังหลักเศรษฐกิจพอเพียงคือ ความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหาร

(2) การยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง หมายถึงการใช้เงินให้พอเหมาะกับรายได้ ลดการใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น เช่น เหล้าบุหรี่ การพนัน และการซื้อของใช้ฟุ่มเฟือยต่างๆ

(3) การไม่โลภและอยู่แบบพอมีพอกิน คือไม่อยากได้อะไรที่เกินตัว หาอยู่หากินแบบง่าย ๆ มีแค่นี้กินแค่นี้

บัณฑิตอาสาสมัครอีกคนหนึ่งได้ศึกษาการพึ่งตนเองด้านอาหารตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดกาฬสินธุ์ จากการถือองค์การบริหารส่วนตำบลได้สนับสนุนการเลี้ยงสัตว์ตามนโยบายเศรษฐกิจพอเพียง ได้แก่ การเลี้ยงไก่พันธุ์ไข่ เป็ดปักกิ่ง ปลาตุ๊ก และปลา เพื่อให้ชาวบ้านลดการบริโภคอาหารสำเร็จรูปที่ซื้อมาจากตลาดมาเป็นการนำสัตว์เลี้ยงมาประกอบอาหารกันเอง (ประภาพร แก้วศรี, 2555)

อย่างไรก็ตาม บัณฑิตอาสาสมัครทั้ง 2 คน ซึ่งขึ้นชอบนโยบายเศรษฐกิจพอเพียงได้พบปรากฏการณ์ของความขัดแย้ง กล่าวคือในกรณีของหมู่บ้านที่ปลูกผักสวนครัวไว้กินเอง แม้ว่าจะได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐให้ทำเกษตรอินทรีย์ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ชาวบ้านยังคงต้องใช้ปุ๋ยเคมีและยากำจัดศัตรูพืชในการปลูกข้าวและพืชผักต่างๆ เพื่อให้มีผลผลิตที่ออกงาม ส่วนหมู่บ้านที่ได้รับการส่งเสริมให้เลี้ยงสัตว์ไว้บริโภคเองเนื่องจากไม่ใช้สัตว์พื้นบ้านที่ปล่อยให้กินอาหารตามธรรมชาติได้ ชาวบ้านจึงต้องซื้อหัวอาหารสัตว์จากตลาดมาเลี้ยงสัตว์ที่ทางองค์การบริหารส่วนตำบลแจกให้ หรือบางรายนำไปขายต่อให้คนอื่น

ถึงกระนั้นก็ตาม ปรากฏการณ์ความขัดแย้งในการพยายามตอบสนองนโยบายเศรษฐกิจพอเพียงของชาวบ้านในชนบทอีสานทั้ง 2 แห่งที่กล่าวมาข้างต้น ไม่ทำให้บัณฑิตอาสาสมัครในรุ่นต่อมามีคำถามต่อความเป็นไปได้ หรือความสำเร็จของนโยบายเศรษฐกิจพอเพียง เพราะในปีต่อมายังคงมีบัณฑิตอาสาสมัครนำเสนอวิถีชีวิตของชาวบ้านในระดับ

ปัจเจกบุคคลที่คิดว่าประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงโดยไม่ตั้งข้อสงสัยใด ๆ (ชไมพร สุวรรณเรือง, 2557)

ในอีกด้านหนึ่งการดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเสมือนหนึ่งการตอบสนองนโยบายของรัฐ ซึ่งมักได้รับการสนับสนุนปัจจัยต่าง ๆ เช่น วัสดุเลี้ยง พันธุ์พืช หรือการอบรมเรื่องการทำปุ๋ยอินทรีย์ ในอีกด้านหนึ่ง เศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรอินทรีย์ เป็นการดำเนินชีวิตตามค่านิยมของคนกลุ่มหนึ่งในยุคปัจจุบันที่คล้ายจะพยายามกลับสู่วิถีการผลิตและการบริโภคที่ใกล้ชิดธรรมชาติ ปลอดภัยจากสารเคมีที่มีอันตรายต่อสุขภาพ ซึ่งดูเหมือนจะสอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยในทางปฏิบัติได้แก่ การปลูกและบริโภคพืชผักอินทรีย์ซึ่งมีการให้ความหมายของการบริโภคผักปลอดสารพิษในมุมมองของผู้ผลิตและผู้บริโภค 4 ข้อ ได้แก่ 1) ผู้บริโภคได้บริโภคอาหารที่ปลอดภัย และมีประโยชน์ต่อสุขภาพในขณะที่ผู้ผลิตมีความภาคภูมิใจในผลผลิตของตนเอง 2) สมาชิกในครอบครัวได้ร่วมกันทำกิจกรรมปลูกผักปลอดสารพิษ และประกอบอาหารจากผักปลอดสารพิษด้วยกัน 3) ชุมชนได้ศึกษาเรียนรู้ประสบการณ์การปลูกผักปลอดสารพิษด้วยกัน สามารถสร้างความสัมพันธ์กับหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่เข้ามาสนับสนุน 4) ผู้ผลิตและผู้บริโภค ได้สร้างความสัมพันธ์ต่อกันในกระบวนการซื้อ-ขายผักปลอดสารพิษ (ชฎาพร ไชยมาลา, 2557: 165-166)

อย่างไรก็ตาม ในที่สุดแล้ววิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติของคนชนบทอีสานก็ไม่อาจต้านทานอิทธิพลของความเจริญสมัยใหม่ที่เข้าสู่ชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ดังเช่นที่ปรากฏในงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัครว่าด้วยเรื่องวิถีชีวิต ซึ่งผูกพันกับธรรมชาติที่ต้องเปลี่ยนแปลงไป เพราะการเข้ามาของความเจริญสมัยใหม่ซึ่งกล่าวถึง ชุมชนที่ดำรงอยู่อย่างสัมพันธ์กับระบบนิเวศป่าโคกของหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดสกลนคร ซึ่งเคยทำนาปีเป็นอาชีพหลัก โดยพึ่งพาน้ำฝนอย่างเดียว และมีแหล่งอาหารที่สำคัญจาก

ป่าโคกผืนใหญ่ ต้องสูญเสียระบบนิเวศที่มีแหล่งอาหารสมบูรณ์ไปภายหลังการสร้างเขื่อนน้ำอูน และโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ เช่น โรงงานผลิตน้ำตาลทราย และโรงไฟฟ้าชีวมวล (พงษ์สิทธิ กิจถาวรรัตน์, 2560)

3) สิทธิและขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน

งานศึกษาในกลุ่มนี้ได้สะท้อนปัญหาด้านสิทธิและภาพของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของคนอีสาน เริ่มจากการให้ภาพของชุมชนแห่งหนึ่ง หลังจากพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยหมดอิทธิพลลงตั้งแต่ประมาณปี 2525 เป็นต้นมา องค์การพัฒนาเอกชนได้เข้ามามีบทบาทสนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่มของชาวบ้านในชุมชนเพื่อทำกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน ซึ่งในบางพื้นที่ได้กลายเป็นรากฐานที่พัฒนามาสู่การเป็นสภาองค์กรชุมชนตามพระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชน พ.ศ. 2551 ดังที่บัณฑิตอาสาสมัครคนหนึ่งมีความประทับใจต่อบทบาทของผู้นำสภาองค์กรชุมชนที่พัฒนาขึ้นมาจากการรวมกลุ่มทำกิจกรรมทางสังคมของชาวบ้าน โดยเรียกสิ่งที่มีมองเห็นว่าเป็น “กระบวนการสร้างพื้นที่จัดการตนเอง” ทั้งนี้บัณฑิตอาสาสมัครมีความเห็นว่าการขับเคลื่อนให้เกิดการจัดการตนเองของชุมชนโดยสภาองค์กรชุมชนฯ คือความพยายามสร้าง “พลเมืองบ้าน” มากกว่าพลเมืองรัฐ โดยให้ความหมายว่า “พลเมืองบ้าน” คือพลเมืองที่มีความผูกพันต่อถิ่นกำเนิดซึ่งถูกปลูกฝังโดยผ่านจารีต มโนทัศน์ของชุมชนโดยมุ่งสร้างค่านิยมความเป็นเจ้าของร่วมกันของคนในชุมชนเสนางคนิคม (อิทธิพล โคตะมี, 2554)

จากการมีพื้นที่ซึ่งเป็นจังหวัดชายแดนติดกับเพื่อนบ้านในหลายจังหวัดมักมีปรากฏการณ์ของปัญหาอันเนื่องมาจากความไม่ชัดเจนของสถานการณ์การเป็นพลเมืองรัฐของประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณชายแดนของภาคอีสาน เป็นโอกาสให้บัณฑิตอาสาสมัครที่ปฏิบัติงานภาคสนามใน

พื้นที่ดังกล่าวได้เรียนรู้และมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาให้กับชาวบ้านในชุมชน พื้นที่ชายแดนไทย-ลาวบางแห่งขาดความชัดเจนในการปักปันเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ทำให้มีผู้ไร้สัญชาติจำนวนมากที่อาจมีสัญชาติตามหลักสิทธิมนุษยชนแต่ไม่มีสัญชาติตามกฎหมายของประเทศไทยได้นำมาซึ่งปัญหาการไร้สิทธิในที่ดินของประชาชนที่ไม่มีสัญชาติไทย ซึ่งบัณฑิตอาสาสมัครคนหนึ่งได้มีโอกาสนำความรู้ด้านกฎหมายของตัวเองไปช่วยเหลือประชาชนผู้ไม่มีสถานะความเป็นพลเมืองภายใต้โครงการพัฒนาเอกชนที่ตนเองปฏิบัติงานภาคสนามอยู่ด้วย (อภิชาติ พงษ์สวัสดิ์, 2557)

ผู้ไม่มีสถานะความเป็นพลเมืองไทยเหล่านี้ถูกเรียกว่าเป็น “คนไทยที่ตกหล่นทางทะเบียนราษฎร” ซึ่งมีทั้งคนเกิดในประเทศไทย บิดาและมารดามีสัญชาติไทยหรือคนใดคนหนึ่งมีสัญชาติไทย แต่อีกคนหนึ่งมีสัญชาติลาว แต่ไม่ได้แจ้งเกิดในระบบทะเบียนราษฎรของประเทศไทย หรือผู้ที่เกิดในประเทศลาวจากบิดาและมารดาที่มีสัญชาติไทย หรือคนใดคนหนึ่งมีสัญชาติไทย ส่วนอีกคนหนึ่งมีสัญชาติลาว แล้วไม่กลับมาแจ้งการเกิดในประเทศไทย ทำให้ต้องถูกปฏิบัติเช่นเดียวกับคนต่างด้าวที่ไม่สามารถใช้สิทธิต่าง ๆ เช่นเดียวกับคนที่มีสัญชาติไทย ไม่ว่าจะอาศัยอยู่ในประเทศไทยมานานแค่ไหน จึงมีความเสี่ยงที่จะตกเป็นเหยื่อของขบวนการค้ามนุษย์ เมื่อบัณฑิตอาสาสมัครไปปฏิบัติงานภาคสนามกับองค์กรพัฒนาเอกชนที่ช่วยเหลือคนกลุ่มนี้ในการดำเนินการขอพิสูจน์สถานะบุคคลที่มีสัญชาติไทย จึงมีโอกาสได้สัมผัสกับปัญหาและร่วมช่วยเหลือคนเหล่านี้ (รัตนา บุตรหมั่น, 2557)

อย่างไรก็ตาม ในประเด็นขบวนการเคลื่อนไหวก้าวทางสังคมพบว่า ในงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัครมีงานเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวกองภาคประชาชนในพื้นที่การปฏิบัติงานภาคสนามอยู่น้อยชิ้น เนื่องจากไม่ใช่พื้นที่ซึ่งมีความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐหรือธุรกิจเอกชน งานที่ศึกษา

โดยตรงเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวของคนชนบทอีสานมีปรากฏอยู่ 2 เรื่อง คือ

เรื่องแรกศึกษาการต่อต้านการเข้ามาของบริษัทเหมืองทองคำของชาวบ้านในจังหวัดเลย เป็นเวลาเกือบ 10 ปี เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมจากผลกระทบที่เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตของชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม และปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลาย จากการเข้ามาของอุตสาหกรรมการทำเหมืองทองคำ ขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านซึ่งใช้หลากหลายยุทธวิธี ทั้งการยื่นหนังสือถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับจังหวัด ประเทศ และองค์ระหว่างประเทศ การชุมนุมเคลื่อนไหวของมวลชน การก่อสร้างกำแพงเพื่อปิดกั้นการขนส่งสารเคมีและทองคำเข้าออกจากโรงงาน แต่งแร่ ต่อสู้ผ่านกระบวนการยุติธรรม ฯลฯ แต่ในที่สุดการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ต้องหยุดชะงักลงหลังเกิดรัฐประหาร 22 พฤษภาคม 2557 เนื่องจากรัฐบาลได้ส่งกำลังทหารเข้ามาควบคุมพื้นที่ โดยเหลือเพียงการเคลื่อนไหวเชิงสัญลักษณ์ (กัลยา จันทรทัตโน, 2558)

เรื่องที่ 2 ศึกษาการต่อต้านการสร้างโรงงานน้ำตาล และโรงไฟฟ้าชีวมวลในพื้นที่แห่งหนึ่งของจังหวัดยโสธร เนื่องจากชาวบ้านกังวลว่าจะเป็นการทำลายทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ที่เป็นแหล่งอาหารและแหล่งรายได้ของชาวบ้าน และแย่งพื้นที่ป่าที่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมเดิมของชาวบ้าน ซึ่งจะทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป (เฉลิมชัย วัดจั่ง, 2560)

บทสรุป

ชนบทอีสานในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในรอบกว่า 1 ทศวรรษที่ผ่านมา มีการคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต สอดคล้องกับที่นักวิชาการได้กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงที่มีลักษณะบางอย่างร่วมกันของสังคมชนบททั่วโลก รวมถึงประเทศไทย อย่างไร

ก็ตาม ในมุมมองระดับพื้นที่ชุมชนหมู่บ้าน บัณฑิตอาสาสมัครพบว่า ความ
เป็นชนบทในบางมิติยังคงดำรงอยู่เพื่อตอบสนองต่อบทบาทหน้าที่ในการ
รวบรวมสมาชิกของหมู่บ้านที่แยกย้ายกันไปประกอบอาชีพในต่างถิ่นให้กลับ
มาพบกัน ในขณะเดียวกัน วิถีชีวิตของคนในชุมชนได้เปลี่ยนไปไม่ว่าจะเป็น
ชาวนา ชาวไร่ ชาวสวน ที่ต้องทำการผลิตเพื่อขายอย่างเข้มข้นมากขึ้น และ
รู้จักปรับตัวเพื่อความอยู่รอด โดยยังทำการผลิตบางส่วนซึ่งลดการใช้สารเคมี
เอาไว้บริโภคเองหรือขายเพื่อตอบสนองค่านิยมการบริโภคสินค้าปลอดสารพิษ
ของประชาชนบางกลุ่ม การมีอาชีพที่หลากหลายภายในชุมชนเพื่อสร้าง
รายได้ ไม่ว่าจะอยู่ฐานะเกษตรกรกึ่งแรงงานรับจ้าง ลูกจ้างนอกระบบ หรือ
ผู้ประกอบการรายย่อยที่รู้จักเพิ่มมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์ด้วยการปรับเปลี่ยน
อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้า ซึ่งโดยภาพรวมแล้วอาจบอกได้
ว่าคนชนบทอีสานในปัจจุบัน มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้นอย่างมาก แตกต่าง
จากภาพของคนชนบทอีสานในอดีตเมื่อหลายสิบปีก่อนที่มีภาพลักษณ์ของ
การเป็นคนจน ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะชาวนา หรือกรรมกรที่อพยพไปใช้แรงงาน
หนักเพื่อแลกค่าจ้างอยู่ในเมืองอุตสาหกรรม ในไร่่อ้อย สวนยางพารา สวน
ผลไม้ และบนเรือประมงทั่วทุกภาคของประเทศไทย

คนชนบทอีสานบางกลุ่มมีความพยายามกลับไปใช้ชีวิตที่ใกล้ชิด
ธรรมชาติดังที่ปรากฏอยู่ในงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัครในเรื่องที่
เกี่ยวกับการตอบสนองต่อนโยบายเศรษฐกิจพอเพียง นโยบายเศรษฐกิจ
พอเพียงที่พยายามเผยแพร่สู่คนชนบทถูกผูกโยงเข้ากับการทำเกษตรอินทรีย์
ในแง่ที่ว่าเป็นการลดต้นทุนการผลิตและพึ่งตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับหลักการ
ของเศรษฐกิจพอเพียง แม้ว่าบัณฑิตอาสาสมัครจะค้นพบว่าเศรษฐกิจพอเพียง
ในหมู่บ้านอีสานไม่ได้นำไปสู่การพึ่งตนเอง แต่ยังคงไม่มีการตั้งคำถามที่
ท้าทายแนวคิดนี้ในงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัคร

ในขณะที่สังคมชนบทอีสานเปลี่ยนไปในแทบทุกด้าน สิ่งหนึ่งซึ่งยังคงเป็นอัตลักษณ์อยู่คู่กับคนอีสานมานานกว่า 1 ศตวรรษคือ การลุกขึ้นต่อสู้กับอำนาจรัฐส่วนกลางนับตั้งแต่ “ขบถชาวนา” เมื่อกว่า 100 ปีแล้ว มาจนถึงขบวนการเคลื่อนไหวของ “คนเสื้อแดง” ตลอดสิบกว่าปีก่อนเกิดรัฐประหารในปี 2557 ในประเด็นนี้นักวิชาการท่านหนึ่งซึ่งเป็นผู้บุกเบิกการศึกษาสังคมหมู่บ้านไทยในอดีต (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2553) ได้แสดงความคาดหวังว่า คนในสังคมไทยจะสามารถช่วยกันประกอบสร้างสังคมสมัยใหม่อย่างเหมาะสมบนรากฐานทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่ลงตัว เป็นพลังหนุนซึ่งกันและกันแทนที่จะขัดแย้งกัน มีส่วนร่วมระหว่างชนชั้นนำ ชนชั้นกลาง และชาวบ้าน ซึ่งจะช่วยสนับสนุนการเมืองในระบอบประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นทั้งส่วนกลางและชนบท ความคาดหวังดังกล่าวคงจะเป็นความหวังร่วมกันของคนไทยส่วนใหญ่ โดยมีชนบทอีสานเป็นภาพตัวแทนที่เด่นชัดของสังคมชนบทสมัยใหม่ ที่ควรจะถูกประกอบสร้างบนพื้นฐานของความเสมอภาคเพื่อนำไปสู่การพัฒนาระบอบประชาธิปไตยในสังคมไทยต่อไปในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- กัลยา จันทรทัต. (2558). “บ่กล้ากินข้าวบ้านเจ้าของ” ขบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนอนุรักษ์บ้านเกิด จังหวัดเลย ด้วยวิถีไทบ้าน. การวิจัยเฉพาะเรื่องหลักสูตรประกาศนียบัตร (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์, กรุงเทพฯ.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2553). การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2553). เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.
- เฉลิมชัย วัดจ้ง. (2560). “ตุ้มโฮม ขอยบ้านเฮา” สำนึกการต่อสู้ของคนอีสาน ในนามกลุ่มอนุรักษ์ลำน้ำเซบาย ต.เซียงเพ็ง อ.ป่าดัว จ.ยโสธร,

การวิจัยเฉพาะเรื่องหลักสูตรประกาศนียบัตร (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์, กรุงเทพฯ .

ชญาพร ไชยมาลา. (2557). การให้ความหมายต่อการผลิตและการบริโภคผักปลอดสารพิษในตลาดนัดสีเขียว ตำบลนางมุด อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์, การค้นคว้าอิสระประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.

ชไมพร สุวรรณเรือง. (2557). วิถีชีวิตตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง: กรณีศึกษาแม่แจ่ม ตำบลเมืองลิง อำเภोजอมพระ จังหวัดสุรินทร์, การค้นคว้าอิสระประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.

เชาวลิต อินทร์จันทร์. (2552). ผลของการพัฒนาหมู่บ้านตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงกรณีศึกษานบ้านพวงสิน หมู่ที่ 8 ตำบลจวนแสนไชย อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ สารนิพนธ์ประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.

ฐพัชร โคตะ. (2553). การรำผีฟ้าของชาวส่วย บ้านศาลากัลป์พฤษ ตำบลปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ, สารนิพนธ์ประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.

ธิกานต์ ศรีนารา. (2553). หลัง 6 ตุลาฯ ว่าด้วยความขัดแย้งทางความคิดระหว่างขบวนการนักศึกษากับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย. กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก.

นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2557). คนชนบทอีสานกับการทำมาหากิน: ความเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย วารสารสังคมวิทยา มานุษยวิทยา, 33(2), 103-127.

นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2559). ชนบทอีสานในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์.

- นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2560). ก้าวสู่ที่ตั้งศตวรรษบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์. *วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร*, 14(1), 11-37.
- นภาพร อติวานิชยพงศ์. กนกวรรณ ระลึก กนกวรรณ แซ่จ้ง. (2557). *ชุดโครงการ
วิจัยสังคมชนบทไทยในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร: บทสังเคราะห์
องค์ความรู้จากงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
โดยการสนับสนุนของกองทุนวิจัยสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์ ประจำปี 2556*.
- เบญจวรรณ นาราสัจจ์. (2552). *ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาอีสาน* ขอนแก่น:
ศูนย์วิจัยพหุลักษณะ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ขอนแก่น.
- ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2551). นิทานสอนใจว่าด้วยความโง่ จน เจ็บ ของผู้เลือกตั้ง
ชนบท: มายาคติและอคติของนักรัฐศาสตร์ไทย *ฟ้าเดียวกัน*, 6(4),
140-155.
- ประภาพร แก้วศรี. (2555). *การพึ่งตนเองด้านอาหาร: กรณีศึกษา องค์การบริหาร
ส่วนตำบล สายนาวั่ง อำเภอนาคู จังหวัดกาฬสินธุ์*. การค้นคว้า
อิสระประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2541). *การเมืองบนท้องถนน 99 วันสมัชชาคนจนและ
ประวัติศาสตร์การเดินขบวนชุมนุมประท้วงในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ:
ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.
- ปิยพงษ์ คงมี. (2551). *การปกปักษ์รักษาข้าวโพดฝักอ่อนเป็นอาชีพเสริมของชุมชน
: กรณีศึกษากลุ่มปกปักษ์รักษาข้าวโพดฝักอ่อน บ้านโพนปลาโหล หมู่ที่ 5
ตำบลเต่างอย อำเภอเต่างอย จังหวัดสกลนคร*. สารนิพนธ์
ประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.

- พงษ์สิทธิ กิจถาวรรัตน์. (2560). *วิถีการดำเนินชีวิตที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศป่าโคก: กรณีศึกษา สมาชิกกลุ่มข้าวหอมดอกอัญ ตำบลอุ่มจาน อำเภอสุเมธาลัย จังหวัดสกลนคร*, การวิจัยเฉพาะเรื่องหลักสูตรประกาศนียบัตร (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์, กรุงเทพฯ .
- พนิดา บุญเทพ. (2548). *บ้านชะยูง ประเพณี ความเชื่อและการยังชีพ สารนิพนธ์ประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร)*, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.
- มณีมัย ทองอยู่. (2548). *เศรษฐกิจชาวนาอีสานและแนวคิดชุมชน. ในจิตติพิพย์ นาถสุภา และวัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์ (บรรณาธิการ). ประวัติศาสตร์ความคิดไทยกับแนวคิดชุมชน. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.*
- รัตนา บุตรหมั่น. (2557) *การดำเนินงานช่วยเหลือคนไทยที่ตกหล่นทางทะเบียนราษฎรในการขอสัญชาติไทยของศูนย์ประสานงานมูลนิธิพิทักษ์สตรี จังหวัดอุบลราชธานี กรณีศึกษา: พื้นที่ตำบลมะसान อำเภอนาตาล จังหวัดอุบลราชธานี*, การค้นคว้าอิสระประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.
- แวพาอีชะ ดาละ. (2551). “มอง” กับวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำมูนตอนกลาง กรณีศึกษา บ้านดง หมู่ที่ 2 ตำบลกุดขาคิม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ สารนิพนธ์ประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.
- สมชัย ภัทรธนานันท์. (2555). *การเมืองของสังคมหลังชาวนา: เงื่อนไขการก่อตัวของคนเสื้อแดงในภาคอีสาน. วารสารฟ้าเดียวกัน, 10(2), 123-142.*
- สลิดา ศิลปดินทร์. (2555). *การรักษาอัตลักษณ์ ความเป็นภูไทของบ้านนาสะอาด ตำบลเสนางคนิคม อำเภอเสนางคนิคม จังหวัดอำนาจเจริญ. การค้นคว้าอิสระประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.*

- ลักไซ บุปฟาไกสอน. (2560). "ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์" ประวัติศาสตร์ วิธีการผลิตและ
กลยุทธ์การปรับตัวของชาวบ้านน้ำพุ ตำบลโป่ง อำเภอด่านซ้าย
จังหวัดเลย, การวิจัยเฉพาะเรื่อง หลักสูตรประกาศนียบัตร (บัณฑิต
อาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย
อิ๋งภากรณ์, กรุงเทพฯ .
- อภิชาติ พงษ์สวัสดิ์. (2557). สถิติในที่ดินของประชาชนพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว
กรณีศึกษา: บ้านหินสูง หมู่ที่ 5 ตำบลช่องเม็ก อำเภอสิรินธร จังหวัด
อุบลราชธานี การค้นคว้าอิสระประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสา
สมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.
- อภิชาติ สถิตนิรามัย ยุกติ มุกดาวิจิตร นิติ ภาวครพันธุ์. (2556). ทบพวนภูมิทัศน์
การเมืองไทย. เชียงใหม่: ลีออคอินดีไซน์เวิร์ค.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2559). ลืมตา อ้าปาก จาก "ชาวนา" สู่ "ผู้ประกอบการ".
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- อัฐพร ฤทธิชาติ. (2556). การบริโภคกับกระบวนการทำนาของชาวนาอีสาน
ยุคใหม่ที่บ้านเปือย ตำบลเปือย อำเภอลืออำนาจ จังหวัดอำนาจเจริญ.
การค้นคว้าอิสระประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร),
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.
- อรรถณัฐดา ปานเกียรติรักษ์. (2557). ความหลากหลายของอาชีพและแหล่งที่มา
ของรายได้หลักของชุมชน บ้านหนองบัว หมู่ที่ 1 ตำบลหนองบัว
อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ การค้นคว้าอิสระประกาศนียบัตรบัณฑิต
(บัณฑิตอาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสา
สมัคร.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2554). ชนบทอีสานปรับโครงสร้างชาวบ้านปรับอะไร,
วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ฉบับพิเศษ (1), 5-41.
- อาหมัด อัลซารีย์ มูเก็ม. (2560). ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ที่มีความสัมพันธ์ต่อ
วิถีชีวิตของชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์เขมรบนพื้นที่บ้านจารย์ อำเภอสังขะ
จังหวัดสุรินทร์, การวิจัยเฉพาะเรื่องหลักสูตรประกาศนียบัตร (บัณฑิต

อาสาสมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย
อึ้งภากรณ์, กรุงเทพฯ .

อิทธิพล โคตะมี. (2554). *กระบวนการสร้างพื้นที่จัดการตนเองของสภาองค์กร
ชุมชนเทศบาลตำบลเสนางคนิคม อำเภอเสนางคนิคม จังหวัด
อำนาจเจริญ, การค้นคว้าอิสระประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสา
สมัคร), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.*

แอนดรู วอล์คเกอร์. (2559). *ชาวนาการเมือง: อำนาจในเศรษฐกิจชนบทสมัยใหม่
ของไทย. แปลโดย จักรกริช สังขมณี. นนทบุรี: ฟาเดียวก้น.*

เอกสารภาษาอังกฤษ

Kearney, Michael. (1996). *Reconceptualizing the Peasantry: Anthropology in
Global Perspective*. Colorado: Westview Press.

Woods, Michael. (2011). *Rural*. London and New York: Routledge.